

KONCEPT IMOVINE U RIMSKOM PRAVU

Dr. sc. Henrik-Riko Held *

UDK: 347.21.01(37)

34(37)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: svibanj 2015.

U suvremenim privatnopravnim poredcima imovina je terminološki jedinstven pravni koncept. Za razliku od toga, u rimskom pravu postojalo je više termina kojima su se označavale određene imovinske cjeline. Najvažniji među njima bili su familia, pecunia, patrimonium i bona. Navedeni termini nastajali su u različitim razdobljima rimskog prava te su podrazumijevali različit sadržaj. Kronološki noviji patrimonium i bona tijekom razvoja poprimili su razvijenu konceptualnu strukturiranost u odnosu na starije izraze familia i pecunia. Najrazrađeniji pojam bio je termin bona, uveden pretorskim ediktom, te zatim detaljno elaboriran u klasičnom i postklasičnom pravu. U ovom se radu analizira problematika nastanka navedenih termina kao specifičnih izraza za određenu imovinsku cjelinu. Uz to, posebno se obrađuje pitanje postoji li u rimskom pravu uopće koncept koji bi kao terminus technicus najviše odgovarao suvremenom privatnopravnom pojmu imovine.

Ključne riječi: imovina, familia, pecunia, patrimonium, bona, rimsko pravo

* Dr. sc. Henrik-Riko Held, viši asistent Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trg maršala Tita 14, Zagreb; hhheld@pravo.hr

I. UVODNE NAPOMENE

Imovina je teorijski razrađen i praktično relevantan temeljni koncept suvremenog privatnog prava.¹ U suvremenom privatnopravnom kontekstu za koncept imovine koristi se jedinstven termin. Tako se, primjerice, za ono što je u hrvatskom pravu imovina, u francuskom pravu koristi izraz *patrimoine*, a u pravnim porecima njemačkog govornog područja *Vermögen*.² Rimsko pravo je, kao i u drugim područjima privatnog prava, u kontekstu poimanja imovine važan terminološki i sadržajni temelj. Poznato je koliko su rimski pravници bili neskloni apstraktnim i općenitim definicijama³, ali se u određenim primjerima u izvorima ipak mogu pronaći obrisi svojevrsnog pravnog koncepta imovine. Međutim, za razliku od suvremenih uređenja, rimsko pravo nije poznavalo terminološki jedinstven pojam imovine.

U rimskom pravu postoji niz termina za pravne figure s kojima se može povezati pojam imovine u suvremenom smislu. Među njima su *patrimonium, familia, familia pecuniaque, res familiaris, substantia, bona, facultates, res, universae res, fortunae, potestas, quidquid habeo, omnia mea, census* etc.⁴ Također postoje i nazivi za posebne

¹ Za koncept imovine u suvremenom hrvatskom pravu općenito vidi Klarić, P.; Vedriš, M., *Gradansko pravo*, Zagreb, 2006., str. 94 – 102. Za detaljnu analizu pojma, funkcija i karakteristika imovine u hrvatskom pravu te u poredbenim europskim pravnim porecima vidi Nikšić, S., *Imovina u građanskom pravu*, Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 62, br. 5-6, 2012., str. 1599 – 1633, s uputama na relevantnu literaturu.

² U okvirima francuskog prava razvijena je klasična ili subjektivistička teorija o imovini po kojoj je imovina (*patrimoine*) jedinstven i nedjeljiv entitet, usko vezan za subjekta kojem pripada (cf. Nikšić, S., *op. cit.* u bilj. 1, str. 1606 – 1613). U pravnim porecima njemačkog govornog područja postoji terminološki jedinstven koncept imovine (*Vermögen*), koji je međutim sadržajno raslojen s obzirom na različite funkcije koje može imati u pravnom prometu (cf. Nikšić, S., *op. cit.* u bilj. 1, str. 1616 – 1623). Na tom tragu hrvatska teorija poznaje terminološki jedinstven koncept imovine koji se s obzirom na svoju funkciju može definirati kao gospodarska, pravna ili knjigovodstvena kategorija (cf. Nikšić, S., *op. cit.* u bilj. 1, str. 1629). O navedenoj podjeli imovine na različite kategorije u hrvatskoj teoriji vidi detaljnije u: Klarić, P.; Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 94 – 98.

³ O neizgrađenosti pojmovne strukture te izbjegavanju definicija u rimskom pravu vidi Schulz, F., *Prinzipien des römischen Rechts*, Berlin, 2003. (pretisak izdanja iz 1934., München – Leipzig), str. 30 – 36.

⁴ Cf. Pfaff, I., *Zur Lehre vom Vermögen nach römischem Recht*, u: *Abhandlungen zur antiken Rechtsgeschichte: Festschrift für Gustav Hanausek zu seinen siebzigsten Geburtstag am 4. September 1925*, Graz, 1925., str. 92 sq.; Wycisk, T., *Quidquid in foro fieri potest: Studien zum römischem Recht bei Quintilian*, Berlin, 2008., str. 67 sq.

fondove koji su se mogli oblikovati unutar veće imovinske cjeline kao što su *peculium*⁵, *merx*⁶ ili *dos*.⁷ U području javnog prava mogu se istaknuti termini *aerarium* i *fiscus*.⁸

Izostanak općih definicija u rimskom pravu načelno zahtijeva rekonstruiranje koncepata imovine na temelju terminologije vezane uz konkretna uređenja određenih pravnih područja. U tom smislu se kao posebno relevantna područja ističu univerzalna sukcesija *mortis causa*, *adrogatio*, zasnivanje braka *cum manu* sa ženom koja nije *in patria potestate* te problematika vezana uz imovinsku ovrhu pretorskog prava, odnosno institute *missio in bona*, *cessio honorum* i *venditio honorum*. Naime, unutar tih pravnih područja su se razvili pojmovi koji podrazumijevaju svojevrsan koncept imovine u općenitijem i sveobuhvatnijem smislu kao predmet pravnog prometa *inter vivos* ili *mortis causa*.⁹

⁵ *Peculium* je imovinska cjelina koju je *pater familias* predao na upravljanje sinu ili robu pod njegovom vlašću. Ovaj termin etimološki je vezan za termin *pecunia*, pa će s tim u skladu o njemu biti više riječi u analizi termina *pecunia* u poglavlju III. dalje u tekstu.

⁶ *Merx* ili *merx peculiaris* obuhvaća trgovinsku robu namijenjenu prodaji koja je kao posebna izdvojena cjelina mogla postojati unutar pekulija te biti upotrijebljena za neki trgovinski posao ili drugi obrt. Za utuživanje obveza vezanih uz *merx* služila je *actio tributoria*. O tomu detaljnije u: Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1948., str. 376; Kaser, M., *Das römische Privatrecht, erster Abschnitt*, München, 1971., str. 609; Jörs, P.; Kunkel, W.; Wenger, L., *Römisches Recht*, Berlin – Heidelberg, 1987., str. 379 sq.; Guarino, A., *Diritto privato romano*, Napoli, 2001., str. 411 sq., s iscrpnim uputama na izvore i daljnju literaturu.

⁷ *Dos* je miraz, odnosno imovinska cjelina koju povodom braka žena ili netko drugi daje mužu za predstojeće troškove kućanstva u zajedničkom životu. Nakon razvoda braka muž je trebao ženi vratiti *dos*, što upućuje na poimanje miraza kao imovinske cjeline podložne pravnom prometu. O mirazu i povezanoj pravnoj problematici vidi detaljnije u: Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 160 – 167; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 332 – 336; Jörs, P.; Kunkel, W.; Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 6, str. 402 – 409; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 585 – 591, s iscrpnim uputama na izvore i daljnju literaturu.

⁸ *Aerarium* je imovina pripadna rimskom narodu kao cjelini, koja nije bila podložna privatnopravnom prometu. U razdoblju principata nastala je posebna princepsova imovina, *fiscus*, za koju je bilo mjerodavno privatno pravo. Ove dvije imovinske cjeline s vremenom su se spojile u jednu. Cf. Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 70 sq.; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 305 sq.

⁹ Vidi Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 377; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 265, bilj. 14.4. Naime, u svim navedenim slučajevima dolazi do prijenosa određene imovinske cjeline s jedne osobe na drugu. Univerzalna sukcesija *mortis causa* odnosi se na nasljeđivanje, prilikom čega nasljednik stupa u pravni položaj ostavitelja te preuzima nasljedstvo, odnosno sve što je za života pripadalo ostavitelju (cf. Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 469 – 539; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 668 – 765; Jörs, P.; Kunkel, W.; Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 6, str. 434 – 505; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 415 – 479). *Adrogatio* ili *arrogatio* se odnosi na posinjenje osobe *sui iuris*, prilikom čega sve ono što mu pripada prelazi na novog oca obitelji (cf. Gai. Inst., III, 83; Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 179 sq.; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 66 sq.; Jörs, P.; Kunkel, W.; Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 6, str. 416 – 418; Guarino, A., *op. cit.* u

Najvažniji su izrazi *familia* i *pecunia*, koji su se zajedno koristili i u sintagmi *familia pecuniaque*, te *patrimonium* i *bona*. Kao temeljni problem ističe se pitanje je li u rimskom pravu uopće postojao *terminus technicus* za imovinsku cjelinu koja bi po svojim obilježjima, sadržaju i funkcijama značajnije odgovarala suvremenom pravnom konceptu imovine.¹⁰ Za odgovor je potrebno analizirati nastanak i razvoj navedenih termina u različitim razdobljima rimskog prava te njihovu relevantnost u konkretnim pravnim područjima i u pravnom sustavu općenito. Imperativ razumijevanja razine konceptualizacije pojedinih termina vezanih uz imovinu u rimskom pravu njihova je etimološka analiza. Uz to, potrebno je analizirati pravne izvore koji svjedoče o upotrebi navedenog nazivlja, čime se mogu podrobno pojasniti njihova obilježja, sadržaj i funkcije. Navedena analiza može pomoći podrobijem razumijevanju konceptualizacije imovine u rimskom pravu, a uz to doprinijeti shvaćanju razvoja pojma imovine u suvremenom pravu, kao terminološki i sadržajno u znatnoj mjeri utemeljenom u rimskom pravu.

II. *FAMILIA*

Familia je jedan od najstarijih termina iz čijeg sadržaja se u izvorima može iščitati svojevrsna imovinska cjelina. Etimologija te riječi nije do kraja razjašnjena, ali se u romanistici povezuje s korijenom **dhə-mo*, što bi upućivalo na dom ili kućanstvo.¹¹ Etimološki se može povezati i s terminom *famulus*, koji je na oskičkom jeziku¹² označavao roba. Naime, Sextus Pompeius Festus (2. st.) u djelu *De verborum significatu*¹³ u P. Fest., p. 87 navodi:

bilj. 6, str. 548 – 550). Žena koja nije *in manu* ili *in patria potestate*, kada zasniva brak *cum manu*, u njega također unosi sve što joj pripada (cf. Gai. Inst., III, 83; Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 151 – 155; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 76 – 81 i 310 – 332; Jörs, P.; Kunkel, W.; Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 6, str. 394 – 398; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 553 – 593). Ovršni postupak pretorskog prava prije ovršne prodaje (*venditio bonorum*) podrazumijevao je prethodno preuzimanje dužnikovih *bonorum* u posjed vjerovnika (*missio in bona rei servandae causa*), a dužnik je svoja *bona* mogao i prije provođenja ovrhe ustupiti vjerovnicima (*cessio bonorum*) (cf. Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 588 – 590; Kaser, M.; Hackl, K., *Das römische Zivilprozessrecht*, München, 1996., str. 388 – 407; Jörs, P.; Kunkel, W.; Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 6, str. 550 i 554; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 240 – 242).

¹⁰ O nerazjašnjenosti ove problematike u romanistici cf. Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 377, bilj. 8.

¹¹ Cf. Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 51, bilj. 8.

¹² Oskičkim jezikom govorilo je pleme Osci iz predrimске Italije. Iscrpnije o Oscima u: De Vido, S., *Osci*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, sv. 9, Stuttgart – Weimar, 2000., str. 82 – 84, a o njihovom jeziku Meiser, G., u: *ibid.*, str. 86 sq.

¹³ To enciklopedijsko djelo još je u Augustovu razdoblju izradio gramatičar Marcus Verrius Flaccus, zatim preradio i skratio Festus, a do danas je ostala sačuvana samo

*Famuli origo ab Oscis dependet, apud quos servos famel nominabatur, unde et familia vocata.*¹⁴

Prema tomu, ali i s osloncem na određene kasnije izvore¹⁵, može se zaključiti kako je *familia* u svojem izvornom obliku obuhvaćala određenu skupinu osoba, možda izvorno robove, a zatim i slobodne osobe. U svojem temeljnom značenju u rimskom pravu taj termin bi, dakle, obuhvaćao općenito sve članove kućanstva kojemu je na čelu bio *pater familias*, odnosno cjelokupnu prvotnu rimsku agnatsku obitelj.¹⁶ Može se pretpostaviti kako s vremenom termin *familia* počinje obuhvaćati i određene stvari koje služe za uzdržavanje te obitelji. Taj razvoj bi se mogao smatrati svojevrsnom terminološkom metonimijom, putem koje izraz za agnatsku obitelj postaje ujedno i naziv za skupinu stvari kojom se koriste njezini članovi. U tom smislu *familia* obuhvaća nekretnine, stoku, alat i opremu za obradu zemlje, novac, predmete svakodnevne upotrebe bitne za život obitelji *etc.*^{17,18}

Najstariji dostupni spomen termina *familia* u kontekstu određenog imovinskog pravnog koncepta može se pronaći u Zakoniku dvanaest ploča (451. – 450. g. pr. Kr.). Prema rekonstrukciji pete ploče, koja je uređivala tutorstvo i nasljedno pravo, njezina je prva odredba glasila:

još skraćeniya verzija koju je napravio Pavao Đakon u 8. st. Cf. Schmidt, P. L., *Sex Pompeius F.*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, sv. 4, Stuttgart – Weimar, 1998., str. 495 sq.; Phillips, C. R. III, *P. Diaconus*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, sv. 9, Stuttgart – Weimar, 2000., str. 440 sq.

- ¹⁴ P. Fest., p. 87: *Famuli* potječe od Oska, kod kojih se rob nazivao *famel*, otuda se naziva i *familia*.
- ¹⁵ To izrijekom kasnije potvrđuje Ulpijan u D. 50, 16, 40, 2 (Ulpianus 56 ad ed.), gdje navodi sljedeće: "*Familiae*" *appellatione liberi quoque continentur* (u prijevodu: Izraz *familia* također obuhvaća i djecu). Cf. Diódsi, G., *Ownership in Ancient and Preclassical Roman Law*, Budapest, 1970., str. 22 sq.
- ¹⁶ To također detaljnim opisom kasnije potvrđuje Ulpijan u D. 50, 16, 195, 2 (Ulpianus 46 ad ed.). Cf. Leonhard, R., *Familia*, u: Wissowa, G. (ur.), *Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, sv. 6, Stuttgart, 1909., str. 1983 sq.; Forcellini, E. et al., *Lexicon totius latinitatis*, tom. II, Typis seminarii, Patavii, 1940., str. 423.
- ¹⁷ Sadržaj je moguće utvrditi temeljem sastavnica koje su bile predmetom cenzusa, odnosno popisa rimskih građana i njihove imovine u određenim vremenskim razmacima. Vidi o tomu, primjerice, djelo Katona Starijeg (3. – 2. st. pr. Kr.) *De agricultura*, Cato, agr. 138, te djelo *Ab urbe condita libri* Tita Livija (1. st. pr. Kr. – 1. st.), Liv., 45, 40 (cf. Pfaff, I., *op. cit.* u bilj. 4, str. 102 sq.; Schrot, G., *Familia*, u: Ziegler, K.; Sontheimer, W. (ur.), *Der kleine Pauly, Lexikon der Antike*, sv. 2, Stuttgart, 1967., str. 511).
- ¹⁸ Za iscrpne upute na izvore koji se odnose riječ *familia* vidi posebno *Thesaurus linguae latinae, volumen VI, pars prior*, Lipsiae, 1912. – 1926., str. 234 sq. i Forcellini, E. et al., *op. cit.* u bilj. 16, str. 423.

SI INTESTATO MORITUR, CUI SUUS HERES NEC ESCIT, ADGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO. SI ADGNATUS NEC ESCIT, GENTILES FAMILIAM HABENTO.^{19,20}

Ova odredba Zakonika temelj je intestatnog nasljeđivanja po civilnom pravu te u njoj termin *familia* sadržajno odgovara pojmu ostavine. Taj naziv općenito se koristi za ostavinu u kontekstu rimskog civilnog nasljednog prava. Može se tako pronaći, primjerice, kod tužbe za razvrgavanje nasljedničke zajednice, *actio familiae erciscundae*, te kod oporučivanja *per aes et libram* u izrazu *emptor familiae*.²¹

Općenito govoreći, moglo bi se reći kako je u rimskom pravu *familia* termin koji označava najstariju rimsku agnatsku obitelj, a u imovinskopравnom kontekstu posebno ostavinu kao imovinsku cjelinu u civilnom razdoblju rimskog prava. Na tom tragu je i definicija klasičnog pravnika Ulpijana, koja se može naći pod titulom *De verborum significatione* u pedesetoj knjizi Justinijanovih *Digesta* u fragmentu D. 50, 16, 195, 1 (Ulpianus 56 ad ed.)²²:

*“Familiae” appellatio qualiter accipiatur, videamus. Et quidem varie accepta est: nam et in res et in personas deducitur. In res, ut puta in lege duodecim tabularum his verbis “adgnatus proximus familiam habeto”. Ad personas autem refertur familiae significatio ita, cum de patrono et liberto loquitur lex: “ex ea familia”, inquit, “in eam familiam”: et hic de singularibus personis legem loqui constat.*²³

¹⁹ Tab. V, 1: Ako umre bez oporuke onaj koji nema *suum heredem*, neka *familiam* dobiju *adgnati proximi*. Ako njih nema, neka *familiam* dobiju gentili.

²⁰ Za rekonstrukciju, prijevod i komentar Zakonika dvanaest ploča vidi Romac, A., *Zakonik dvanaest ploča*, Zagreb, 1994.

²¹ Vidi Gai. Inst. II, 219; Paul. Sent. III, 6, 1; Ulp. Reg. 19, 16; D. 10, 2 (*Familiae erciscundae*); Gai. Inst. II, 102 *sqq.*; Ulp. Reg. 20, 7 *sqq.* te 28, 6 (*cf.* Leonhard, R., *op. cit.* u bilj. 16, str. 1980). O nasljednom pravu u razdoblju civilnog prava vidi Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 477 – 539; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 91 – 112; Jörs, P.; Kunkel, W.; Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 6, str. 434 – 505; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 415 – 479.

²² Otto Lenel (1849. – 1935.) navedeni je fragment svrstao pod titul *De bonorum possessionibus, si tabulae testamenti nullae extabunt*, što bi upućivalo na zaključak da se on izvorno nalazio u Ulpijanovu komentaru pretorskog edikta u kontekstu nasljednog prava (vidi Lenel, O., *Palingenesia iuris civilis, volumen alterum*, Lipsiae, 1889., str. 720, 723).

²³ D. 50, 16, 195, 1 (Ulpianus 56 ad ed.): Sagledajmo kako bi se trebao shvaćati naziv *familia*. Zaista, postoje različita shvaćanja; jer se odnosi i na stvari i na osobe. Na stvari, jer se u Zakoniku dvanaest ploča navode sljedeće riječi *“adgnatus proximus familiam habeto”*. *Familia* također označava i osobe, jer o patronu i oslobođeniku zakon kaže: *“ex ea familia”*, odnosno, *“in eam familiam”*, te je ovdje ustanovljeno da se zakon odnosi na pojedine osobe.

Ulpijan u navedenom fragmentu izrijekom navodi kako termin *familia* može podrazumijevati i stvari i osobe. Stvari obuhvaća temeljem odredbi Zakonika dvanaest ploča, u kojem *familia* sadržajno podrazumijeva ostavinu. Osobe obuhvaća, pak, na temelju zakonskog uređenja odnosa patrona i oslobođenika.

U trenutačno bitnom kontekstu, dakle, izraz *familia* obuhvaća imovinsku cjelinu, odnosno sastavnice imovine koje su bile predmet nasljeđivanja u civilnom pravu. Pod tim sastavnicama su se u počecima najprije podrazumijevale samo tjelesne stvari u vlasništvu ostavitelja, a zatim i njegove tražbine.²⁴ Što se tiče ostaviteljevih dugova, može se pretpostaviti da u najstarijim razdobljima rimskog prava dugovi nisu bili sastavni dio pojma *familia* u smislu ostavine. Naime, odgovornost je izvorno bila usmjerena strogo na osobu dužnika te je prestajala njegovom smrću.²⁵ Tek s vremenom, pri čemu Kaser smatra da je do toga došlo zakonodavnim putem i to prije Zakonika dvanaest ploča, bila je uvedena prenosivost obveza na nasljednike zbog praktične potrebe namirenja vjerovnika.²⁶ Izgleda da je u postupnom razvoju, kojim su obveze postale nasljedive, određenu ulogu imala prenosivost obveze izvršavanja obiteljskog kulta (*sacra familiaria*) na nasljednike, koju su oni preuzimali zajedno s ostavinom. Zamislivo je da je prenosivost obveze izvršavanja obiteljskog kulta bila temelj za prenosivost i privatnopravnih obveza s ostavitelja na nasljednike. To bi bilo u skladu sa shvaćanjem o izvorno jedinstvenoj vlasti oca obitelji nad osobama i stvarima u kućnoj zajednici, koja se zatim nasljeđivanjem prenosila kao cjelina.²⁷

²⁴ Vidi Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 98.

²⁵ Cf. u starijoj literaturi Korošec, V., *Die Erbenhaftung nach römischem Recht, erster Teil*, Leipzig, 1927., str. 38 – 64 te novije Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 150 i posebno Kaser, M., *Die altrömische Erbenhaftung*, *Revue internationale des droits de l'antiquité, tome I*, 1952., str. 542.

²⁶ Vidi Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 25, str. 543 sq.; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 151. Korošec smatra da su obveze bile nenasljedive u cjelokupnom civilnom razdoblju te da su postale nasljedive tek u honorarnom pravu (vidi Korošec, V., *op. cit.* u bilj. 25, str. 38 – 64 i 109 – 127). Ovaj je stav u literaturi napušten (cf. Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 25, str. 507, s uputama na literaturu u bilj. 2).

²⁷ O tomu vidi Petrak, M., *Koncepcija generalne vindikacijske tužbe u rimskoj pravnoj tradiciji i de lege ferenda*, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 63*, br. 5-6, 2013., str. 1052 sq., posebno bilj. 62 i 63. Za konceptualnu povezivost prenosivosti obveze izvršavanja obiteljskog kulta s prenosivošću privatnopravnih obveza cf. u starijoj literaturi Korošec, V., *op. cit.* u bilj. 25, str. 94 – 108 te novije Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 25, str. 543 sq.; Gray, C. B., *Patrimony*, *Les Cahiers de droit, vol. 22*, br. 1-2, 1981., str. 90 sq.; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 418.

U svakom slučaju, uvođenjem prenosivosti obveza sukcesijom *mortis causa* i obveze su se na određeni način povezale s pojmom *familia* jer su je pratile prilikom njezina prijelaza na nasljednike. U tom je smislu *familia* dobila obris apstraktnog pravnog koncepta, koji može podrazumijevati stvarna i obvezna prava, a s kojim su na svojevrsan način povezane i obveze. Kao što će se vidjeti u analizi koja slijedi u nastavku, to je inače obilježje razvijenijih imovinskih koncepta u kasnijim razdobljima rimskog prava.

III. PECUNIA

U rekonstrukcijama Zakonika dvanaest ploča u kontekstu određene imovinske cjeline osim termina *familia* na nekoliko se mjesta pojavljuje i izraz *pecunia*.²⁸ Pri tomu se ova dva pojma zajednički pojavljuju kao dio sintagme *familia pecuniaque*. Jedna od verzija odredbe tab. V, 3, koja se temelji na Ciceronovu tekstu iz *De inventione* 2, 148²⁹, tako glasi:

*Pater familias uti super familia pecuniaque sua legassit, ita ius esto.*³⁰

Ta odredba ovlašćuje oca obitelji na raspolaganje s *familia pecuniaque* za slučaj smrti, čime je uspostavljena njegova sloboda oporučnog raspolaganja. U kontekstu iste tematike termin *familia pecuniaque* koristi i Gaj u analizi vezanoj uz *testamentum per aes et libram*³¹, pa tako u Gai. Inst. II, 104 navodi:

*“Familiam pecuniamque tuam endo mandatela custodelaque mea esse aio” [...].*³²

Ovdje Gaj navodi riječi koje je trebao izgovoriti *familiae emptor* prilikom oporučivanja, kojima bi izjavio kako preuzima ostaviteljeve *familia pecuniaque* na skrb i čuvanje.

²⁸ Vidi tako tab. V, 3, 4 i 5; tab. V, 7 a; tab. X, 7. Za analizu navedenih odredbi vidi Diósdí, G., *op. cit.* u bilj. 15, str. 23 – 27.

²⁹ Vidi Diósdí, G., *op. cit.* u bilj. 15, str. 23. U Romčevoj rekonstrukciji, napravljenoj prema Ulp. Reg. 11, 14, navedena odredba glasi: *UTI LEGASSIT SUPER PECUNIA TUTELAVE SUAE REI, ITA IUS ESTO* (u Romčevu prijevodu: Onako kako odredi o svojoj imovini i tutorstvu, tako neka bude pravo). Kao dva termina koji zajedno trebaju označiti jednu sveobuhvatnu imovinsku cjelinu ovdje se pojavljuju *pecunia* i *suae rei*. Vjerojatno ih zbog toga Romac prevodi jednom riječju, terminom imovina (Romac, A., *op. cit.* u bilj. 20, str. 84 sq.).

³⁰ Tab. V, 3: Što *pater familias* odredi o *familia pecuniaque*, tako neka bude pravo.

³¹ O ovom obliku oporučivanja vidi detaljnije u: Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 480 sq.; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 107 – 109; Jörs, P.; Kunkel, W.; Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 6, str. 447 – 450; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 428 – 430.

³² Gai. Inst. II, 104: “Tvrdim da preuzimam tvoju *familiam pecuniaque* na skrb i čuvanje” [...].

U svakom slučaju jasno je da se termin *familia pecuniaque* odnosi na određenu imovinsku cjelinu³³, ali se postavlja pitanje konkretnog značenja pojedinih izraza u toj sintagmi. U teoriji su isticana različita mišljenja³⁴, pa tako postoje, primjerice, stavovi da sastavnica *familia* obuhvaća nekretnine, *pecunia* pokretnine, ili da *familia* podrazumijeva robove pod očinskom vlašću *patris familias*, dok *pecunia* podrazumijeva stoku.³⁵ Zaključak koji je vjerojatno najbliže istini jest taj da već u razdoblju Zakonika dvanaest ploča nije postojalo oštro razgraničenje termina *familia* i *pecunia*, usprkos njihovu mogućem početnom razlikovanju.³⁶ Nedvojbeno je to da je izraz *familia* i onda kad se pojavljivao sam u izvorima podrazumijevao i sadržaj koji se krio iza termina *pecunia*, dok obrnuto nije bio slučaj.³⁷

Shvaćanje prema kojem termin *pecunia* podrazumijeva stoku izvodi se iz značenja riječi *pecus*.³⁸ Kao što navodi Marko Terencije Varon (2. st. pr. Kr.) u djelu *De lingua latina libri XXV*, u Varr. V, 92 *in fine*:

[...] *pecunia a pecu; a pastoribus enim horum vocabulorum origo*.^{39,40}

To upućuje na zaključak da se izraz *pecunia* izvorno odnosio samo na stoku, što je općenito prihvaćeno u literaturi.⁴¹ U teoriji se smatra da se otprilike od vremena Republike ovim terminom počinje podrazumijevati i *aes grave*, odno-

³³ U tom smislu, primjerice, izraz *familia* koristi i Ciceron (106. – 43. g. pr. Kr.) u djelu *De legibus*, pa tako u Cic. *De legibus* III, 7 piše sljedeće: *Censoris populi aevitates suboles familias pecuniasque censento*, [...] (u prijevodu: Neka cenzori poduzimaju census obzirom na dob, potomke i *familiam pecuniaque* naroda [...]).

³⁴ Za iscrpan pregled navedenih teorija, njihovu kritiku te analizu relevantnih izvora vidi Diódsi, G., *op. cit.* u bilj. 15, str. 19 – 30.

³⁵ Cf. Leonhard, R., *op. cit.* u bilj. 16, str. 1981; Pfaff, I., *op. cit.* u bilj. 4, str. 94 sq. Za temeljit pregled teorija o značenju navedene sintagme vidi Kaser, M., *Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht*, Köln – Graz, 1956., str. 163 – 174.

³⁶ Tako Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 97 i Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 35, str. 173; cf. Diódsi, G., *op. cit.* u bilj. 15, str. 26, 29.

³⁷ Vidi Pfaff, I., *op. cit.* u bilj. 4, str. 94.

³⁸ Cf. unos za *pecus, pecoris*, n. u: Lewis, C. T.; Short, C., *A Latin Dictionary*, Oxford, 1879. (dostupno na internetskoj stranici <http://www.perseus.tufts.edu>).

³⁹ Varr. V, 92: [...] *pecunia* dolazi od *pecus*; jer su ove riječi potekle od pastira.

⁴⁰ Za temeljit prikaz relevantnih izvora vidi posebno Forcellini, E. *et al.*, *Lexicon totius latinitatis*, tom. III, Patavii, 1940., str. 609 i Mickwitz, G., *Pecunia*, u: Wissowa, G. (ur.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, sv. 19, Stuttgart, 1938., str. 16.

⁴¹ Cf. Diódsi, G., *op. cit.* u bilj. 15, str. 23; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 97; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 488, bilj. 34.2.3.

sno kovani novac.⁴² Pritom se kao razlog navodi činjenica da je stoka spadala u posebno vrijedne stvari te se koristila i kao platno sredstvo.^{43,44}

Izraz *pecunia* imao je značenje novca u cjelokupnom naknadnom razvoju rimskog prava⁴⁵, a očita je njegova prisutnost u tom značenju i u nepravim izvorima.⁴⁶ Ovdje je relevantna činjenica da je taj izraz, procesom koji bi se mogao nazvati sinegdohom⁴⁷ ili terminologizacijom *pars pro toto*, počeo ozna-

⁴² Cf. Mickwitz, G., *op. cit.* u bilj. 40, str. 16. Kovani novac pojavio se otprilike u 4. st. pr. Kr. (Horvat, M., *Rimska pravna poviest*, Zagreb, 1943., str. 69).

⁴³ Cf. Chantraine, H., *Pecunia*, u: Ziegler, K.; Sontheimer, W. (ur.), *Der kleine Pauly, Lexikon der Antike*, sv. 4, Stuttgart, 1972., str. 578; Stumpf, G., *Pecunia*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, sv. 9, Stuttgart – Weimar, 2000., str. 462.

⁴⁴ Ovdje se može istaknuti usporedba sa sličnim razvojem u hrvatskom jeziku, iako se on dogodio izvan konteksta pravne terminologije. Naime, u hrvatskom jeziku termin *blago*, osim općenito posebno vrijednih stvari, može označavati i stoku (cf. Iveković, F.; Broz, I., *Rječnik hrvatskoga jezika*, sv. I, Zagreb, 1901. (pretisak 2009., Zagreb), str. 67; Anić, V., *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb, 1998., str. 66; Anić, V. et al., *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb, 2002., str. 125; Šonje, J. (ur.), *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb, 2000., str. 80). Međutim, terminološki razvoj pritom je bio obrnut od onog u latinskom jeziku. U latinskom je naziv za stoku, *pecunia*, postao termin kojim se označava novac kao kategorija posebno vrijednih stvari i opće mjerilo vrijednosti. Za razliku od toga, u hrvatskom je jeziku termin kojim se označavaju općenito posebno vrijedne stvari, *blago*, postao naziv za stoku kao vjerojatno jednu od najvrijednijih skupina stvari u danom povijesnom razdoblju (o etimologiji termina *blago* u hrvatskom jeziku i njegovu značenju u smislu stoke vidi Daničić, Đ. (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio I, Zagreb, 1880. – 1882., str. 399 – 401; Mažuranić, V., *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Zagreb, 1908. – 1922. (pretisak 1975., Zagreb), str. 65 sq.; Skok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva, Zagreb, 1971., str. 166 – 168; Gluhak, A., *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb, 1993., str. 133 sq.). Usprkos navedenoj razlici, ova usporedna jezična analiza potvrđuje snažnu semantičku vezu između nazivlja vezanog za stoku i onog vezanog za stvari općenito velike vrijednosti.

⁴⁵ Za primjer relevantne i posebno brojne upotrebe ovog termina u izvorima rimskog prava može se navesti kontekst zajma (*mutuum*) te *actio certae creditae pecuniae* kao tužbe kojom se utuživala određena količina novca. Vidi u tom smislu, primjerice, titul D. 12, 1 (*De rebus creditis si certum petetur et de conditione*).

⁴⁶ Tako, primjerice, Eutropije (4. st.), opisujući vladavinu cara Aurelijana (270. – 275. g.) u djelu *Breviarium ab urbe condita* IX, 14 navodi sljedeće: *Hoc imperante etiam in urbe monetarii rebellaverunt vitiatas pecuniis* (u prijevodu: Za vrijeme njegove vladavine monetarii podigoše bunu u kovnici nakon što su iskvarili *pecuniis*) te također u biografiji cara Aleksandra Severa (222. – 235. g.) u *Historia Augusta, Severus Alexander* 33, 3: *Scaenicis numquam aurum, numquam argentum, vix pecuniam donavit* (u prijevodu: Glumcima nije nikad davao zlato, nikad srebro, a rijetko *pecuniam*).

⁴⁷ Cf. Forcellini, E. et al., *op. cit.* u bilj. 40, str. 609.

čavati sveobuhvatnu imovinsku cjelinu. To je vidljivo već u klasičnom pravu. Tako Ulpijan u fragmentu D. 50, 16, 178 pr. (Ulpianus 49 ad Sab.) navodi sljedeće:

“Pecuniae” verbum non solum numeratam pecuniam complectitur, verum omnem omnino pecuniam, hoc est omnia corpora: nam corpora quoque pecuniae appellatione contineri nemo est qui ambiget.^{48,49}

Time je Ulpijan pod pojam *pecunia* svrstao ne samo novac, nego i sve tjelesne stvari.

Slično tomu, Hermogenijanov fragment D. 50, 16, 222 (Hermogenianus 2 iuris epit.) glasi:

*“Pecuniae” nomine non solum numerata pecunia, sed omnes res tam soli quam mobiles et tam corpora quam iura continentur.*⁵⁰

Ovim fragmentom Hermogenijan u pojam *pecunia* uvrštava ne samo novac, nego sve tjelesne stvari, i to izrijeком pokretne i nepokretne, ali također i netjelesne stvari, odnosno prava. Valja napomenuti kako se oba citirana fragmenta nalaze u Justinijanovim *Digesta* u pedesetoj knjizi pod titulom posvećenom definicijama, *De verborum significatione*, čime je potvrđena njihova relevantnost i u kasnijim razdobljima rimskog prava.

Iz termina *pecunia* razvio se i pojam *peculium*. *Peculium* je imovinska cjelina koju bi *pater familias* predao na upravljanje sinu ili robu pod njegovom vlašću.⁵¹

⁴⁸ D. 50, 16, 178 pr. (Ulpianus 49 ad Sab.): Riječ “*pecunia*” ne obuhvaća samo određenu količinu novca, nego zaista svaku vrstu *pecuniae*, odnosno svaku tjelesnu stvar; jer nema nikoga tko bi sumnjao da naziv *pecunia* obuhvaća i tjelesne stvari.

⁴⁹ Za pitanje interpoliranosti ovog fragmenta cf. Mitteis, L. et al., *Index interpolationum*, tomus III, Weimar, 1935., str. 587, s uputama na stariju literaturu u kojoj se obrađuje predmetna problematika.

⁵⁰ D. 50, 16, 222 (Hermogenianus 2 iuris epit.): Naziv “*pecunia*” ne odnosi se samo na određenu količinu novca, nego na sve stvari, nekretnine, pokretne, tjelesne stvari i prava.

⁵¹ Veza pekulija s matičnom imovinom očitovala se u sustavu odgovornosti koji bi se aktivirao kad bi nastale obveze podčinjene osobe. Otac bi odgovarao vlastitom imovinom za nastale dugove, ali do visine vrijednosti predanoga pekulija putem *actio de peculio*. Cf. Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 107 sq., 171 sq., 374 – 376; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 64, 114, 605 – 609; Bund, E., *Peculium*, u: Ziegler, K.; Sontheimer, W. (ur.), *Der kleine Pauly, Lexikon der Antike*, sv. 4, München, 1972., str. 577 sq.; Jörs, P.; Kunkel, W.; Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 6, str. 378 – 381; Zimmerman, R., *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Deventer – Boston, 1992., str. 51 – 53; Heinrichs, J., *Peculium*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, sv. 9, Stuttgart – Weimar, 2000., str. 461 sq.; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 409 – 413.

Etimološki se riječ *peculium* promatra kao umanjena za termin *pecunia*. To izričkom navodi Ulpijan u fragmentu D. 15, 1, 5, 3 (Ulpianus 29 ad ed.), koji glasi:

Peculium dictum est quasi pusilla pecunia sive patrimonium pusillum.^{52,53}

Time je potvrđeno značenje izraza *pecunia* u smislu opće imovinske cjeline, s obzirom na to da njegova umanjena podrazumijeva ne samo novac, nego i ostale stvari. S obzirom na podrijetlo termina *peculium*, za njega u etimološkom i konceptualnom smislu vrijedi *mutatis mutandis* sve što je rečeno u kontekstu termina *pecunia*.

IV. PATRIMONIUM

Patrimonium se kao izraz kojim se označava određena imovinska cjelina u izvorima pojavljuje kasnije nego do sada analizirani termini. Ovaj izraz nije prisutan u Zakoniku dvanaest ploča, a kao što će se vidjeti u izlaganju koje slijedi u nastavku, njegova redovita upotreba postoji tek u klasičnom i postklasičnom razdoblju rimskog prava. Početak upotrebe termina *patrimonium* na temelju navedenog mogao bi se svrstati negdje u dugo razdoblje između Zakonika dvanaest ploča i početaka klasičnog prava.⁵⁴

Etimološko podrijetlo ovog termina vezuje se uz izraz *patris munia*, što označava poslove, ovlasti *patris familias*.⁵⁵ Stoga bi se moglo zaključiti da *patrimonium* po svojem značenju obuhvaća one objekte koji pripadaju ocu obitelji, odnosno one nad kojima on ima određene ovlasti.⁵⁶ Glede izraza *patrimonium*

⁵² D. 15, 1, 5, 3 (Ulpianus 29 ad ed.): Kaže se *peculium* jer je to kao mala *pecunia* odnosno mali *patrimonium*.

⁵³ O terminu *peculium* u antici vidi detaljnije u: Uxkull-Gyllenband, W. von, *Peculium*, u: Wissowa, G. (ur.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, sv. 19, Stuttgart, 1938., str. 13; Forcellini, E. et al., *op. cit.* u bilj. 40, str. 609; te za latinski u srednjem vijeku i kasnije Du Cange, D. et al., *Glossarium mediae et infimae latinitatis, tomus sextus*, Niort, 1886., str. 238 sq.

⁵⁴ Cf. Kränzlein, A., *Patrimonium*, u: Wissowa, G. (ur.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, dod. sv. 10, Stuttgart, 1965., str. 494.

⁵⁵ Vidi Forcellini, E. et al., *op. cit.* u bilj. 40, str. 596; Kränzlein, A., *op. cit.* u bilj. 54, str. 493; Bund, E., *Patrimonium*, u: Ziegler, K.; Sontheimer, W. (ur.), *Der kleine Pauly: Lexikon der Antike*, sv. 4, Stuttgart, 1972., str. 554; Gizewski, C., *Patrimonium*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, sv. 9, Stuttgart – Weimar, 2000., str. 412.

⁵⁶ U hrvatskom jeziku, iako u nepravnom kontekstu, termin *baština* također može označavati određenu imovinsku cjelinu, najčešće nepokretnu imovinu naslijeđenu od oca (cf. Iveković, F.; Broz, I., *op. cit.* u bilj. 44, str. 36 sq.; Anić, V., *op. cit.* u bilj. 44, str. 47; Anić, V. et al., *op. cit.* u bilj. 44, str. 95; Šonje, J. (ur.), *op. cit.* u bilj.

u smislu određene imovinske cjeline među ranijim se navodima može istaknuti Kvintilijanovo (cca. 35. – 100. g.) djelo *Institutio oratoria*.⁵⁷ Međutim, kod nje ga se pojam koristi bez pobližeg pojašnjenja, koja se mogu kasnije uočiti kod Gaja. U Institucijama, Gai. Inst. II, 102, opisujući *testamentum per aes et libram*, Gaj tako navodi:

*Accessit deinde tertium genus testamenti, quod per aes et libram agitur: qui enim neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum fecerat, is, si subita morte urgebatur, amico familiam suam, id est patrimonium suum, mancipio dabat eumque rogabat, quid cuique post mortem suam dari vellet.*⁵⁸

Opisujući taj pravni institut iz civilnog prava, Gaj u kontekstu ostavine koristi odgovarajući pravni termin (*familia*), ali ga pojašnjava i izjednačava (*id est*) s izrazom *patrimonium*. Gaj je tako naveo stariji izraz za opću imovinsku cjelinu u kontekstu nasljednog prava (*familia*), upotrebljavajući pritom i termin koji je vjerojatno bio bliži i razumljiviji njegovim suvremenicima (*patrimonium*). Iz toga proizlazi da je *patrimonium* izraz klasičnog prava za određenu imovinsku cjelinu koji konceptualno i sadržajno odgovara pojmu *familia* iz civilnog prava.

Termin *patrimonium* pojavljuje se kod Gaja i u smislu temeljne podjele stvari, pa tako Gai. Inst. II, 1 glasi:

44, str. 59; Pezo, V. (ur.), *Pravni leksikon*, Zagreb, 2007., str. 83). U tom je smislu termin *patrimonium* srodan s riječju *baština* u hrvatskom jeziku. Naime, ta riječ proizlazi od termina *bašta*, koji na starocrkvenoslavenskom znači otac (vidi Daničić, Đ. (ur.), *op. cit.* u bilj. 44, str. 200 – 203; Skok, P., *op. cit.* u bilj. 44, str. 120; Gluhak, A., *op. cit.* u bilj. 44, str. 126). U tom kontekstu bi se *patrimonium* i *baština* mogli shvatiti kao očevina, djedovina, odnosno imovinska cjelina koja pripada ocu ili koja potječe od oca i predaka općenito. Tako oba navedena izraza označavaju podrijetlo imovinske cjeline i njezina titulara, a nisu deskriptivno usmjereni na same sastavnice imovinske cjeline. Valja napomenuti kako se baštinom kao imovinskom cjelinom u feudalnom pravu nije moglo slobodno raspolagati (vidi Mažuranić, V., *op. cit.* u bilj. 44, str. 45 sq.; Pezo, V. (ur.), *op. cit.* u bilj. 56, str. 83).

⁵⁷ Vidi tako, primjerice, Quint. Inst. or. VIII, 6, 25: *Nisi forte hoc potius est a possessore quod possidetur, ut "hominem devorari", cuius patrimonium consumatur: quo modo fiunt innumera-biles species* (u prijevodu: Ako nije možda bolje opisati putem posjednika ono što se posjeduje, primjerice reći "proždirati čovjeka", u kontekstu osobe čiji se *patrimonium* rasipa; ovog načina postoji bezbroj vrsta), ili Quint. Inst. or. VI, pr., 16: *Nos miseri sicut facultates patrimonii nostri, ita hoc opus aliis praeparabamus, aliis relinquemus* (u prijevodu: Jadni mi koji ostavljamo predmete našeg *patrimonium* drugima od onih za koje smo ih pripremili). O tomu detaljnije u: Wycisk, T., *op. cit.* u bilj. 4, str. 66 – 68.

⁵⁸ Gai. Inst. II, 102: Zatim je uvedena treća vrsta oporuke, koja se izvršavala *per aes et libram*; tko dakle nije napravio oporuku pred skupštinom (*comitia calata*, nap. a.) niti *in procinctu* (vojnička oporuka, nap. a.), a nalazio se pred smrću, mancipirao bi prijatelju *familiam*, odnosno *patrimonium*, i zamolio bi ga da podijeli imovinu onima koje ostavitelj odredi.

*Superiore commentario de iure personarum exposuimus; modo videamus de rebus: quae vel in nostro patrimonio sunt vel extra nostrum patrimonium habentur.*⁵⁹

Iz Gajeve temeljne podjele na stvari koje su *in patrimonio* i *extra patrimonium* jasno je da postoji skupina sastavnica koje spadaju u *patrimonium*, odnosno stvari koje mogu biti *in patrimonio*. Osim toga, određene postavke u Institucijama općenito su omogućile poimanje imovinske cjeline kao apstraktnog koncepta koji obuhvaća skupinu različitih prava. Naime, kod Gaja je jasno vidljiva podjela na tjelesne i netjelesne stvari.⁶⁰ S obzirom na činjenicu da se te stvari analiziraju kao predmet pravnog prometa, jasno je da one ujedno mogu biti i sastavni dijelovi određene imovinske cjeline. U tom smislu imovinski koncept kao što je *patrimonium* može obuhvaćati tjelesne stvari, zapravo pravo vlasništva na stvarima, ali i netjelesne stvari, odnosno različita stvarna i obvezna prava.

Iako termin *patrimonium* nema izravnu definiciju u Justinijanovim *Digesta*, postoji niz mjesta na kojima se koristi i iz čijeg se konteksta može rekonstruirati njegov sadržaj. Kao primjeri se mogu navesti tituli posvećeni tutorstvu u kojima se kao predmet uređenja javlja *patrimonium pupila*⁶¹ te upotreba tog termina u kontekstu nasljednog prava.⁶² U *patrimonium* se tako ubrajaju stvari, odnosno pravo vlasništvo na njima, ali i prava poput založnog prava, služnosti i tražbina.⁶³ Obveze su mogle teretiti *patrimonium*, ali se nisu smatrale njegovim sastavnim dijelovima. Tako, primjerice, Ulpijan izrijeком navodi kako pozajmljeni novac tereti cjelokupni *patrimonium*.⁶⁴

⁵⁹ Gai. Inst. II, 1: U gornjem komentaru izložili smo osobno pravo; idemo sada vidjeti o stvarima (zapravo *rebus*, što se može odnositi i na cjelokupno imovinsko pravo, nap. a.); koje su ili u našem *patrimonio* ili izvan njega.

⁶⁰ Vidi Gai. Inst. II, 12-14. Ova podjela vjerojatno je nastala pod utjecajem grčke filozofije, posredovanjem Cicerona (106. – 43. g. pr. Kr.) (cf. Gray, C. B., *op. cit.* u bilj. 27, str. 88). O utjecaju grčke filozofije na Gajeve Institucije vidi detaljnije u: Wieacker, F., *Griechische Wurzeln des Institutionensystems*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, br. 104, 1987., str. 93 – 126; te novije Falconi, G., *Osservazioni su Gai 2.14 e le res incorporales*, Annali del Seminario Giuridico dell'Università degli Studi di Palermo, vol. LV, 2012., str. 125 – 170, s iscrpnim uputama na daljnju literaturu.

⁶¹ Vidi D. 27, 1 (*De excusationibus*) i D. 27, 2 (*Ubi pupillus educari vel morari debeat et de alimentis ei praestandis*).

⁶² Kao što je, primjerice, D. 35, 2 (*Ad legem falcidiam*).

⁶³ Tako Gizewski, C., *op. cit.* u bilj. 55, str. 412 sq.; contra Kränzlein, A., *op. cit.* u bilj. 54, str. 494.

⁶⁴ Vidi D. 5, 1, 50, 1 (Ulpianus 6 fideic.), cf. i D. 35, 3, 1, 12 (Ulpianus 79 ad ed.). O tomu vidi Kränzlein, A., *op. cit.* u bilj. 54, str. 494; Bund, E., *op. cit.* u bilj. 55, str. 554; Gizewski, C., *op. cit.* u bilj. 55, str. 413.

Kako je na odgovarajućem mjestu ranije već objašnjeno, termin *familia* bio je upotrebljavan za imovinu najvjerojatnije zbog toga jer je imovina kao cjelina služila uzdržavanju rimske agnatske obitelji kao temeljne društvene jedinice. Međutim, jedina osoba koja je mogla potpuno slobodno upravljati i raspolagati tom imovinom bio je *pater familias*.⁶⁵ Moglo bi se reći kako se zbog toga fokus pravnog uređenja s vremenom koncentrirao na osobu koja je kao središnji predmet pozornosti i zaštite u pravu njezin temeljni ovlaštenik, što je vidljivo u terminu *patrimonium*.⁶⁶ Tako se imovinska cjelina više nije promatrala u svjetlu svrhe koju ostvaruje, nego kao svojevrsna pripadnost osobe kao pravnog subjekta, odnosno kao odraz njezine pravne osobnosti u imovinskopравnom kontekstu.⁶⁷

V. BONA

Kao termin za određenu imovinsku cjelinu u izvorima se najkasnije javlja izraz *bona*. Ta riječ vezana je uz latinski pridjev i imenicu *bonus*, koji se mogu prevesti kao *dobro*.⁶⁸ U tom smislu ovaj termin po vlastitom značenju upućuje na sastavnice određene imovinske cjeline.⁶⁹ Zbog tako općenitog značenja termina *bona*, u latinskim izvorima postoji iznimno velik broj primjera njegove primjene.⁷⁰

Za poimanje termina *bona* u pravnom smislu ključan je pretorski edikt. Naime, iz komentara pretorskog edikta sačuvanih u *Digesta* vidljivo je da pretor taj

⁶⁵ Za detalje o uređenju *patriae potestatis* vidi Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 169 – 184; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 56 – 58 i 345 – 350; Jörs, P.; Kunkel, W.; Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 6, str. 410 – 419; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 542 – 553.

⁶⁶ Cf. Gray, C. B., *op. cit.* u bilj. 27, str. 83.

⁶⁷ Cf. Pfaff, I., *op. cit.* u bilj. 4, str. 96.

⁶⁸ Cf. unos za *bōnus, a, um* i *bōnus, boni*, m. u: Lewis, C. T.; Short, C., *op. cit.* u bilj. 38.

⁶⁹ Slično tomu, i u hrvatskom (nepravnom) jeziku imenica *dobro* može označavati neku sastavnicu imovine, primjerice nekretninu poljoprivredne namjene (cf. Anić, V., *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb, 1994., str. 143; Anić, V. *et al.*, *op. cit.* u bilj. 44, str. 256; Šonje, J. (ur.), *op. cit.* u bilj. 44, str. 192). Za podroban pregled primjera upotrebe imenice *dobro* u imovinskom smislu u hrvatskom jeziku vidi Daničić, Đ. *et al.* (ur.), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio II, Zagreb, 1884. – 1886., str. 518. Za etimologiju pridjeva *dobar* i izvedenih riječi u hrvatskom jeziku vidi Skok, P., *op. cit.* u bilj. 44, str. 420 – 421.

⁷⁰ Za iscrpan pregled izvora u kojima se koristi izraz *bona* vidi *Thesaurus linguae latinae*, volumen II, Lipsiae, 1900. – 1906., str. 2100 – 2103 i Forcellini, E. *et al.*, *Lexicon totius latinitatis*, tom. I, Patavii, 1940., str. 461.

izraz koristi prilikom uvođenja instituta koji su na određeni način suprotstavljeni civilnom pravu, pa je logično da pritom ne koristi terminologiju civilnog prava. Ovdje se može napomenuti kako se izraz *bona* u izvorima pojavljuje i u kontekstu bonitarnog vlasništva, u sintagmi *in bonis esse*.⁷¹ Međutim, u ovom se radu termin *bona* analizira isključivo kao *terminus technicus* koji definira određenu imovinsku cjelinu u kontekstu nasljednog i ovršnog prava, a ne u kontekstu posebne vrste vlasništva.⁷² Pritom je najvažnija upotreba tog termina u kontekstu nasljednog prava po pretorskom pravu, *honorum possessio*, i ovrhe u formularnom postupku koju je uveo pretor.⁷³

Reformirajući odredbe civilnog prava o zakonskom nasljeđivanju pretor je uveo institut *honorum possessio* koji je podrazumijevao poseban redoslijed nasljeđivanja *ab intestato*.⁷⁴ Sadržaj pojma *bona* u ovom kontekstu može se rekonstruirati putem fragmenata klasičnih pravnika koji su komentirali pretorski edikt. Kao relevantni fragmenti iz *Digesta* ovdje se mogu istaknuti D. 37, 1, 1 (Ulpianus 39 ad ed.) i D. 37, 1, 3 pr. (Ulpianus 39 ad ed.). Oba se fragmenta u Justinijanovim *Digesta* nalaze pod naslovom *De honorum possessionibus*.⁷⁵ Fragment D. 37, 1, 3 pr. (Ulpianus 39 ad ed.) sadržajnije analizira navedenu materiju i glasi:

⁷¹ Za temeljit prikaz uporabe *in bonis* terminologije u izvorima klasičnog rimskog prava vidi Ankum, H.; Van Gessen-de Roo, M.; Pool, E., *Die verschiedenen Bedeutungen des Ausdrucks in bonis alicuius esse / in bonis habere im klassischen römischen Recht*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, br. 104, 1987., str. 238 – 436. Za primjenu tih termina u kontekstu stvarnopravnih tužbi kao što su *actio Publiciana* ili *Serviana* vidi Kaser, M., *In bonis esse*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung, br. 78, 1961., str. 173 – 220.

⁷² Kriteriji na temelju kojih se može zaključiti u kojem se smislu koristi izraz *bona* su gramatička upotreba i pravni kontekst. Za detalje vidi Ankum, H.; Van Gessen-de Roo, M.; Pool, E., *op. cit.* u bilj. 71, str. 251 – 260.

⁷³ Vidi Leonhard, R., *Bona*, u: Wissowa, G. (ur.), *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, sv. 3, Stuttgart, 1899., str. 684; Mayer-Maly, Th., *Bona*, u: Ziegler, K.; Sontheimer, W. (ur.), *Der kleine Pauly, Lexikon der Antike*, sv. 1, Stuttgart, 1964., str. 924 sq.; Schanbacher, D., *Bona*, u: Cancik, H.; Schneider, H. (ur.), *Der neue Pauly: Enzyklopädie der Antike*, sv. 2, Stuttgart – Weimar, 1997., str. 742. Za rekonstrukciju i komentar pretorskog edikta što se tiče *honorum possessio* vidi Lenel, O., *Das Edictum perpetuum*, Leipzig 1907., str. 330 – 349, a što se tiče ovrhe *ibid.*, str. 397 – 418.

⁷⁴ Za rekonstrukciju pretorskog edikta u kontekstu *honorum possessio* vidi uputu u bilj. 73. Za detaljnije o pretorskom intestatnom nasljednom pravu vidi Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 498 – 500; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 697 – 701; Jörs, P.; Kunkel, W.; Wenger, L., *op. cit.* u bilj. 6, str. 443 – 445; Guarino, A., *op. cit.* u bilj. 6, str. 445 – 447.

⁷⁵ Pod isti naslov svrstao ih je i Lenel u svojem djelu *Palingenesia iuris civilis* (vidi Lenel, O., *op. cit.* u bilj. 22, str. 685).

*Bona autem hic, ut plerumque solemus dicere, ita accipienda sunt universitatis cuiusque successionem, qua succeditur in ius demortui suscipiturque eius rei commodum et incommodum: nam sive solvendo sunt bona sive non sunt, sive damnum habent sive lucrum, sive in corporibus sunt sive in actionibus, in hoc loco proprie bona appellabuntur.*⁷⁶

U ovom fragmentu *bona* se u kontekstu nasljednog prava definira kao imovinska cjelina koji podrazumijeva *commoda* i *incommoda*. U *commoda* se ubrajaju sve tjelesne stvari koje pripadaju nekoj osobi, zapravo pravo vlasništva na tim stvarima, zajedno s tužbama koje pripadaju ovlašteniku imovine. Nasuprot tomu, *incommoda* je sve ono što opterećuje imovinu. Fragment D. 37, 1, 1 (Ulpianus 39 ad ed.) sličan sadržaj potvrđuje na kraći način.⁷⁷ U citiranim je fragmentima tako koncept *bona* u nasljednom pravu koncipiran na način da su mu priključene i takozvane netjelesne stvari, odnosno prava, a uz to podrazumijeva prava i obveze.

U literaturi se oba navedena fragmenta smatraju interpoliranima.⁷⁸ Međutim, postklasična intervencija ticala bi se jedino uračunavanja *commoda* i *incommoda* zajedno u pojam *bona*. Ovo potvrđuje jedan drugi fragment, također Ulpijanov, D. 50, 16, 39, 1 (Paul. 53 ad ed.) koji glasi:

Bona intelleguntur cuiusque, quae deducto aere alieno supersunt.^{79,80}

Iz njega proizlazi da se pod pojmom *bona* podrazumijeva samo ono što preostane nakon što se oduzme *aes alienum*, odnosno ono što se duguje.⁸¹ Drugim riječima, *incommoda* nisu uključena u koncept *bona* kao u prethodno citiranom

⁷⁶ D. 37, 1, 3 pr. (Ulpianus 39 ad ed.): Pojam *bona* u ovom slučaju, kako ga mi općenito shvaćamo, treba podrazumijevati sve što pripada onomu što je predmet sukcesije umrlog, sva *commoda* i *incommoda* povezana s tim. Jer *bona* je solventna ili insolventna, može biti predmet stjecanja ili gubitka, i može sadržavati tjelesne stvari ili tužbe, i u tom smislu se pravilno naziva *bona*.

⁷⁷ D. 37, 1, 1 (Ulpianus 39 ad ed.) glasi: *Bonorum possessio admissa commoda et incommoda hereditaria itemque dominium rerum, quae in his bonis sunt, tribuit: nam haec omnia bonis sunt coniuncta* (u prijevodu: *Bonorum possessio* podrazumijeva *commoda* i *incommoda* u nasljedstvu, kao i vlasništvo stvari koje spada u njega; jer su sva navedena dobra povezana).

⁷⁸ Za stariju literaturu vidi Mitteis, L. *et al.*, *op. cit.* u bilj. 49, str. 23 – 25 te novije Ankum, H.; Van Gessen-de Roo, M.; Pool, E., *op. cit.* u bilj. 71, str. 351.

⁷⁹ D. 50, 16, 39, 1 (Paul. 53 ad ed.): *Bona* označava ono što preostane nakon što oduzmemo *aes alienum* (tuđi novac, nap. a.).

⁸⁰ Vidi također i D. 37, 6, 2, 1 (Paulus 41 ad ed.) i D. 49, 14, 11 (Iavolenus 9 epist.)

⁸¹ O značenju *aes alienum* vidi detaljnije Schwarz, F., *Die Grundlage der conditio im klassischen römischen Recht*, Münster – Köln, 1952., str. 278; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 593; Stanojević, O., *Zajam i kamata*, Beograd, 1966., str. 96 sq.

fragmentu.⁸² Isto pravilo izraženo je i u fragmentu D. 50, 16, 83 (Iavolenus 5 ex Plaut.):

*Proprie "bona" dici non possunt, quae plus incommodi quam commodi habent.*⁸³

Ovdje Javolen navodi kako se *bona* ne može zvati ono što sadržava više *incommoda* od *commoda*. U svakom slučaju, može se zaključiti kako je *bona* i u klasičnoj i u postklasičnoj koncepciji apstraktni koncept koji obuhvaća stvari i prava, odnosno pravo vlasništva i druga prava (*sive in corporibus sunt sive in actionibus*).

U istom titulu pedesete knjige *Digesta* nalazi se i Ulpijanov fragment D. 50, 16, 49 (Ulpianus 59 ad ed.), koji se odnosi na imovinsku ovrhu pretorskog prava.⁸⁴ Navedeni fragment glasi:

*Bonorum appellatio aut naturalis aut civilis est. Naturaliter bona ex eo dicuntur, quod beant, hoc est beatos faciunt: beare est prodesse. In bonis autem nostris computari sciendum est non solum, quae domini nostri sunt, sed et si bona fide a nobis possideantur vel superficiaria sint. Aequae bonis adnumerabitur etiam, si quid est in actionibus petitionibus persecutionibus: nam haec omnia in bonis esse videntur.*⁸⁵

Ulpijan ovdje navodi kako se termin *bona* može shvaćati u prirodnom ili pravnom smislu. U prirodnom smislu podrazumijeva općenito sve ono što lju-

⁸² U romanistici se problematiziralo mogu li se na temelju ovog fragmenta pod *bona* svrstati stvari i prava koja preostanu nakon što se tuđe stvari i prava otklone, ili je *bona* obračun, računski izraz vrijednosti aktive koja preostane nakon što se oduzme vrijednost pasive. O tomu detaljnije u: Ankum, H.; Van Gessen-de Roo, M.; Pool, E., *op. cit.* u bilj. 71, str. 249 i str. 353 – 356.

⁸³ D. 50, 16, 83 (Iavolenus 5 ex Plaut.): Ne može se ispravno zvati "*bona*" ono što ima više *incommoda* od *commoda*.

⁸⁴ U imovinskoj ovrhi pretorskog prava pretor bi naredio da netko od dužnikovih vjerovnika ili treća osoba (zvana *curator bonorum*) uđe u posjed sastavnica imovinske cjeline koja je pripadala dužniku, što se naziva *missio in bona* (ili *in possessionem*) *rei servandae causa*. Nakon toga bi *curator bonorum* prodao sve te sastavnice i tako skupljenim sredstvima ispunio obveze koje su postojale prema preuzetoj imovinskoj masi prema određenom redu namirivanja (*venditio bonorum*). O tomu vidi detaljnije Kaser, M.; Hackl, K., *op. cit.* u bilj. 9, str. 388 – 401, s iscrpnim uputama na izvore i daljnju literaturu.

⁸⁵ D. 50, 16, 49 (Ulpianus 59 ad ed.): Pojam *bona* određen je prirodno ili civilnim pravom. *Bona* u prirodnom smislu podrazumijeva ono što čini zadovoljnim, to jest što čini ljude sretnima; biti zadovoljan znači probitak. Treba znati da u *bona* po civilnom pravu treba uračunati ne samo ono na čemu imamo vlasništvo, nego ono što posjedujemo *bona fides* ili što se nalazi na površini zemljišta. U *bona* će se uračunati i ono što možemo utužiti tužbama, zahtjevima i potraživanjima; sve to podrazumijeva *bona*.

de čini sretnima i zadovoljnim. U pravnom smislu, pak, pod pojmom *bona* izriječkom se obuhvaćaju ne samo stvari koje su u vlasništvu, nego čak i one koje se nalaze u posjedu *bona fide* ili koje se nalaze na površini zemljišta te sve ono što je predmet tužbi i zahtjeva. Ovakvo široko poimanje pojma *bona* u skladu je s posebnom funkcijom koju je imao postupak u okviru kojeg se nalazi ova definicija. Svrha ovršnog postupka bila je ispuniti dužnikove obveze u što većoj mogućoj mjeri, pa je razumljivo da su se u takvom pokušaju u obzir uzimala sva dužnikova prava koja bi mogla pridonijeti namirivanju dugova vjerovnika.⁸⁶

Općenito govoreći, razvoj apstraktnog imovinskog koncepta kakav je *bona* usko je vezan uz povijesni razvoj ovrhe. Ovrhu pretorskog prava je najvjerojatnije uveo pretor *Publius Rutilius* (154. – 78. pr. Kr.), kao što navodi Gaj u svojim Institucijama.⁸⁷ Imovinska ovrha postojala je i u legisakcijskom postupku te se za nju koristila *legis actio per pignoris capionem*.⁸⁸ Međutim, u najstarijim razdobljima rimskog prava ovrha se načelno izvršavala na fizičkoj osobi dužnika putem *legis actio per manus iniunctionem*.⁸⁹ To je bilo u skladu sa strogo osobnim poimanjem obvezne odgovornosti.⁹⁰ Postupnim razvojem dolazi do uspostavljanja obvezne odgovornosti koja nije usmjerena na fizičku osobu dužnika, nego na njemu pripadne stvari i prava.⁹¹ Zbog toga se oblikuje koncept imovinske cjeline koja može biti predmet pravnog prometa.⁹² Pojava i naknadno prevladavanje imovinske ovrhe u tom je smislu važna prekretnica,

⁸⁶ U tom smislu i Ankum, H.; Van Gessen-de Roo, M.; Pool, E., *op. cit.* u bilj. 71, str. 294. U *venditio honorum* mogao je biti uključen i *ususfructus*, vidi tako primjerice D. 42, 5, 8 pr. (Ulpianus 61 ad ed.).

⁸⁷ Vidi Gai. Inst. IV, 35.

⁸⁸ O tomu detaljnije u: Kaser, M.; Hackl, K., *op. cit.* u bilj. 9, str. 146 – 148, s uputama na izvore i relevantnu literaturu. Ovrha na imovini postala je dominantna otprilike u vrijeme donošenja *lex Poetelia Papiria* (druga polovica 4. st. pr. Kr., cf. Liv., VIII, 28), kojim je bio zabranjen *nexum* (verbalni kontrakt koji se sklapao *per aes et libram*). Za ovrhu iz obveze nastale ovim putem koristila se *legisactio per manus iniunctionem* kao osobna ovrha. O tomu vidi detaljnije u: Eisner, B.; Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 393; Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 166 – 168).

⁸⁹ O tomu detaljnije u: Kaser, M.; Hackl, K., *op. cit.* u bilj. 9, str. 131 – 145, s uputama na izvore i relevantnu literaturu.

⁹⁰ Cf. Kaser, M., *op. cit.* u bilj. 6, str. 152. Zbog toga u najranijim razdobljima ni *familia* kao pojam za ostavinu nije obuhvaćao obveze, o čemu je već bilo riječi ranije u poglavlju II., gdje se pobliže analizira taj termin.

⁹¹ *Ibid.*

⁹² Cf. Pfaff, I., *op. cit.* u bilj. 4, str. 97.

što se najočitije manifestiralo u kontekstu razvoja termina *bona* i imovinske ovrhe u formularnom postupku.

VI. ZAKLJUČNE NAPOMENE

U povijesnom razvoju rimskog prava nekoliko termina sadržajno odgovara pojmu imovine u suvremenom pravu. Najstariji od njih, prisutni već u Zakoniku dvanaest ploča, jesu *familia* i *pecunia*. Ti se pojmovi u okvirima Zakonika susreću svaki za sebe, ali i zajedno kao dio sintagme *familia pecuniaque*. Pritom izrazi u navedenoj frazi imaju komplementaran sadržaj. Po izvornom, nepravnom značenju tih izraza, *familia* je termin koji je prvotno označavao skupinu određenih osoba podvrgnutih vlasti *patris familias*, odnosno rimsku agnatsku obitelj, dok se izraz *pecunia* odnosio na stoku (*pecus*). Svaki od njih je označavao određeni dio onoga što je pripadalo ocu obitelji, nad čime je imao vlast, a tek njihovim povezivanjem u potpunosti bi bio određen predmet nasljeđivanja, odnosno ocu obitelji pripadna opća imovinska cjelina. Međutim, pojam *familia* u pojedinim se odredbama Zakonika koristi i samostalno u širem značenju koji bi obuhvaćao i *pecunia*, odnosno uz prijenos obiteljske vlasti *patris familias* odnosio bi se i na prijenos vlasništva nad stvarima. U skladu s navedenim, u okvirima civilnog nasljednog prava, *familia* bi imala prvotno značenje opće imovinske cjeline. Pri tomu joj je, iako vjerojatno znatnije tek u naknadnom razvoju, konkurirala i *pecunia*. Taj se termin konceptualno izdvojio iz cjeline *familia pecuniaque*, odnosno postupno je došlo do njihove snažnije diferencijacije. Izvorno označavajući samo stoku, *pecunia* je počela označavati i ostale stvari, odnosno opću imovinsku cjelinu. To se dogodilo ipak u nešto ograničenijem opsegu jer je termin *pecunia* nakon uvođenja *aes grave* tijekom 4. st. pr. Kr. postao uže vezan uz novac kao njegov generički naziv. U naknadnom razvoju, kao što je vidljivo iz Ulpijanovih objašnjenja, sadržaji pojmova *familia* i *pecunia* se preklapaju, u smislu da se oba koriste u odnosu na širu imovinsku cjelinu. Pritom je očito da je do njegova doba uopće postalo sporno njihovo preciznije određenje.

Na probleme u definiranju ovih pojmova u klasičnom pravu upućuje i Gaj kod izlaganja o *mancipatio familiae*, pojašnjavajući termin *familia* pojmom *patrimonium*, koji u njegovim Institucijama ponajprije zauzima funkciju označavanja opće imovinske cjeline. Sam izraz upućuje na pripadnost imovinske cjeline ocu obitelji te se u njemu ogleda promjena fokusa pravnog uređenja s objekata na titulara imovinske cjeline, pri čemu bi se koncept *patrimonium* mogao promatrati kao odraz pravne osobnosti *patris familias*. U vremenski približnom razdoblju pretor unosi termin *bona* u pravni sustav u okvirima nasljednog i

ovršnog prava. U nasljednopravnom kontekstu pretor uvodi taj pojam mijenjajući određene postavke nasljeđivanja po civilnom pravu, pa je jasno zašto ne koristi terminologiju civilnog prava. Što se tiče ovršnog prava, kao poseban razvojni poticaj za pojam *bona* moglo bi se promatrati uvođenje te postupno prevladavanje imovinske ovrhe nasuprot osobnoj. Termin *patrimonium*, kao što je vidljivo iz sačuvanih tekstova, nije bio detaljno elaboriran u pravnim izvorima kao što su bili *familia* i *pecunia* u Zakoniku dvanaest ploča te *bona* u pretorskom ediktu. U skladu s tim, razumljivo je da je u izvorima klasičnog prava termin *bona* prisutniji te znatno više razrađen. On je, pretorovom djelatnošću, kao i na temelju komentara klasičnih pravnika, od nepravnog izraza za pojedina dobra kao materijalne sastavnice imovinske cjeline dosegao najvišu razinu pravne strukturiranosti.

U biti, među svim navedenim pojmovima postoje određene konceptualne sličnosti te se kod svih može primijetiti određen stupanj općenitosti koji podrazumijeva različite kategorije imovinskih sastavnica. Međutim, u teoriji se ipak upućuje na određene posebitosti koje su se pojavljivale u postupnom razvoju različitih termina. Za razliku od prvotnih pojmova *familia* i *pecunia*, koji su bili koncentrirani na objekte prava, u vezi s terminom *patrimonium* tako je istaknuto da je on izričito obuhvaćao i stvari i prava. Samom činjenicom što određeni imovinski koncept može obuhvaćati prava, a ne samo stvari, postignuta je apstraktnost tog koncepta u sličnim razmjerima u kojima postoji i u suvremenom pravu. Glede *bona* pak učinjen je korak dalje izričitim uključanjem u razmatranje i obveza. S obzirom na to, kao i na ukupnost razmatranja o njegovu sadržaju, ako bi se morao navesti jedan rimski koncept s kojim suvremeni pojam imovine ima najvišu razinu podudarnosti, to bi bio upravo *bona*. Ipak, za razliku od suvremenog koncepta imovine, *bona* nije bila potpuno apstraktan opći pravni koncept. Pojam *bona* nastao je u vrlo konkretnim okvirima pretorskog nasljednog prava i imovinske ovrhe te su njegovi sadržaj i funkcija bili ograničeni svrhama upotrebe u tim pravnim područjima.

Svi analizirani termini su u procesu recepcije rimskog prava preuzeti u srednjovjekovno pravo zajedno s odgovarajućim pravnim uređenjem.⁹³ Posredo-

⁹³ Ovo posebno vrijedi u odnosu na termin *bona* (cf. Ankum, H.; Van Gessen-de Roo, M.; Pool, E., *op. cit.* u bilj. 71, str. 342 sq.). Također, ti termini preuzeti su i u nepravni srednjovjekovni latinski jezik. Za *familia* vidi Du Cange, D. *et al.*, *Glossarium mediae et infimae latinitatis, tomus quartus*, Niort, 1885., str. 409; za *pecunia* vidi Du Cange, D. *et al.*, *op. cit.* u bilj. 53, str. 239; za *patrimonium* vidi *ibid.*, str. 218; te za *bona* vidi Du Cange, D. *et al.*, *Glossarium mediae et infimae latinitatis, tomus primus*, Niort, 1883., str. 696, sve s konkretnim primjerima primjene navedenih termina.

vanjem *ius commune* oni su odigrali ključnu ulogu u oblikovanju suvremenih koncepata imovine.⁹⁴ Vidljivo je kako su određeni problemi uočeni u rimskom pravu prisutni i danas. Primjerice, u teoriji se ističe kako po današnjem shvaćanju obveze (pasiva) ne čine dio imovine, nego su one zapravo teret na imovini, koja se sastoji samo od aktive.⁹⁵ U hrvatskoj građanskopravnoj doktrini već je primijećeno kako je navedeno današnje rješenje zapravo u skladu s klasičnim rimskim rješenjem.⁹⁶ Uz to, može se primijetiti kako u pogledu funkcija imovine u hrvatskom pravu također postoji srodnost s rimskim pravom. Kao temeljne funkcije imovine u hrvatskoj doktrini ističu se jamstvena funkcija i funkcija olakšanja prometa.⁹⁷ Jamstvena funkcija ogleda se u tomu što je imovina jamstvo vjerovniku za namirenje njegove tražbine.⁹⁸ Ova se funkcija u nizu slučajeva *in ultima linea* može dovesti u vezu s ovršnim pravom. Funkcija olakšanja prometa, pak, ogleda se u mogućnosti da imovina kao cjelina bude predmet pravnog prometa.⁹⁹ U pogledu ove funkcije, koncept imovine je ponajprije relevantan u području nasljednog prava.¹⁰⁰ U tom smislu može se primijetiti kontinuitet rimske pravne tradicije u hrvatskom pravu, s obzirom na činjenicu da koncept imovine načelno ima u prvom redu važnost u kontekstu ovršnog i nasljednog prava, istim područjima kao i u rimskom pravu.

⁹⁴ Tako se suvremeni francuski koncept imovine, *patrimoine*, inače terminološki podudaran s rimskim *patrimonium*, derivira iz pravnog subjektiviteta svojeg titulara. U tom smislu kod svakog se pravnog subjekta podrazumijeva postojanje imovine koja je od njega neodvojiva (o tomu detaljnije *cf.* Nikšić, S., *op. cit.* u bilj. 1, str. 1606 – 1613). S druge strane, u pravnim poredcima njemačkog govornog područja prihvaćena je višeznačnost koncepta imovine s obzirom na funkciju koju ona može obavljati (*cf. ibid.*, str. 1616 – 1623). Tu se može iščitati kazuistički pristup srodan rimskom, u kojem se imovinska cjelina definira u opsegu relevantnom u konkretnom slučaju.

⁹⁵ Vidi Klarić, P.; Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 96; Pezo, V. (ur.), *op. cit.* u bilj. 56, str. 433.

⁹⁶ Tako Nikšić, S., *op. cit.* u bilj. 1, str. 1604.

⁹⁷ *Cf.* Klarić, P.; Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 99 *sq.*; Nikšić, S., *op. cit.* u bilj. 1, str. 1624.

⁹⁸ *Cf.* Klarić, P.; Vedriš, M., *op. cit.* u bilj. 1, str. 99.

⁹⁹ *Cf. ibid.*

¹⁰⁰ *Cf. ibid.*; Nikšić, S., *op. cit.* u bilj. 1, str. 1624.

Summary

Henrik-Riko Held *

THE CONCEPT OF PATRIMONY IN ROMAN LAW

Patrimony is one of the basic concepts of the contemporary European civil law systems. Contrary to the modern systems, in Roman law there is no single term to designate patrimony with its specific contents, but rather there is a number of different expressions for patrimony, most important of which are familia, pecunia, patrimonium and bona. Familia designates the original Roman agnate family, but also denotes objects necessary for its upkeep, such as land, foodstuffs, household objects, etc. Pecunia is derived from the word pecus, which means cattle, but it also came to designate money, and even the contents of a patrimony in general. Patrimonium refers to all the objects that belonged to the pater familias. Bona is a term for patrimony from praetorian law, and it is the most advanced concept in the context of this analysis. Generally, all of these concepts were mostly relevant in the context of inheritance and enforcement of debts. Terminologically and conceptually all of them were subject of the reception of Roman law. Consequently, contemporary concepts share certain common features with the Roman concepts. It can be generally stated that the Roman legal tradition has a significant presence in the contemporary European concepts of patrimony. This conclusion is confirmed by the accentuated usage of the concept of patrimony in the context of inheritance and enforcement of debts in contemporary legal systems, which are also the main areas of its application in Roman law.

Keywords: patrimony, familia, pecunia, patrimonium, bona, Roman law

* Henrik-Riko Held, Ph. D., Senior Assistant, Faculty of Law, University of Zagreb, Trg maršala Tita 14, Zagreb; hhheld@pravo.hr

